

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵԳԻՊՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԻՆ ԾԱԳՄԱՆ ՀԱՐՑԸ

Եգիպտահայ պատմութեան սահմանին մէջ չ'իյնար Հայ ազգին ծագումին մանրամասն ուսումնասիրութեամբը գրադիր, սակայն իմ նպատակս ըլլալով, ձեռքիս տակ գտնուած բաւականաչափ ազբիւրներու տուած ծանօթութիւններու ամբողջութեան համեմատ, կարելի եղածին չափ ընդարձակ եգիպտահայ պատմութիւն մը գրել, յարմար կը նկատեմ ամենահին ժամանակներէն սկսիլ: Եւ որովհետեւ եգիպտոսի և Հայաստանեան հողամասերու ժողովուրդներուն միջև գոյութիւն ունեցող յարաբերութեանց հետքեր կան ոչ միայն հայ քննական, այլ նաև աւանդական պատմութեան չրջանէն աւելի հին չրջաններուն մէջ, աւելորդ չեմ համարիր հայութեան ծագումին դեռ ևս անորոշ և բարդ հարցին մասին, նորադոյն ուսումնասիրութիւններու համեմատ քանի մը յարմար բացատրութիւններ տալ, հասկնալի ընելու համար իմ բռնած դիրքս, այսինքն եգիպտահայ պատմութիւնը այնքան հին չրջանէ մը սկսիլ:

Հայութեան ծագումով գրազոյզ գրողներ, ընդհանրապէս քանաքանուկ են հայութիւնը եւրոպայէն գաղթած և Հայաստանի սահմաններուն մէջ Քրիստոսէ ութ կամ ինը դար առաջ հաստատուած վաղկատուն ցեղ մը ցոյց տալ, թերևս ամէն գնով եւրոպական ազգ մը երևնալու մարմնով: Մինչդեռ հնդկիկ, չինացի և ճաբոնցի նոյնիսկ իշխաններ երբ եւրոպայի մէջ ամենաբարձր համալսարաններու չրջանը կ'աւարտեն, հպարտ կը զգան Արեւելցի ըլլալուն համար և թերևս առաջունէ ա'լ աւելի. նորութիւն մը ըսած չպիտի ըլլամ, երբ հոս մատնանչեմ այն ցաւալի իրողութիւնը թէ հայոց մէջ յաճախ քիչ մը ֆրանսերէն

կամ անգլերէն սորվողը այլևս յարաբերութիւնը խղիւ կ'ուզէ Արեւելքէն և որովհետեւ չի կրնար իր հայ հանգամանքը վերայէն օրրել և եւրոպացի ըլլալ, բոլոր ոյժը կը դորձածէ ամբողջ հայութիւնը արեւելցիութենէ հանել և եւրոպականացնել:

Պահ մը եթէ նոյնիսկ ընդունինք թէ հայութիւնը եւրոպայէն փոքր Ասիա գաղթած ցեղ մը ըլլայ և տիրելով տեղին բնակիչներուն՝ խառնուած անոնց հետ, միթէ այս խառնուրդը եւրոպացի՞ եղած կ'ըլլայ: Տրամաբանական է մտածել թէ եկող գաղթականները, Հայաստանի նախնիներէն շատ աւելի քիչ էին թուով. ինչպէս եղած է պատմութեան մէջ եկող գաղթականութիւններուն գրեթէ ամբողջութիւնը, որով ձուլուած են իրենք շատին մէջ, բնական օրէնքով և ոչ թէ մեծամասնութիւնը ձուլած քիչին մէջ: Օրինակ երբ եթներորդ դարուն արաբական բռնակ մը եգիպտոս արշաւելով գրաւեց երկիրը և մնաց հոն, իրաւ է թէ փոխել տուաւ տեղացիներուն լեզուն և կրօնքը, բայց արաբացո՞ց միթէ եգիպտացի ազգը, թէ արաբ բանակը եգիպտականացաւ: Եգիպտոսի այսօրուան բնակչութիւնը ծագումով թէ շարունակութեամբ, հակառակ իրեն արաբալուսութեան, իբր ազգ որոշապէս եգիպտացի կը նկատուի և ոչ թէ արաբ: Նոյնն է նաև հայութեան պարագան. գաղթական եկած ըլլալու տեսակէտէն դատելով: Միւս կողմէ եթէ ոմանք հայութեան եւրոպական ծագումին մէջ հպարտանալիք կէտ մը կը տեսնեն, պատմութիւնը ցոյց կուտայ թէ դժբաղդարար այդ «եւրոպացի» բնիկ հայութիւնը — իմա՛ գաղթականութիւնը — մեծ արժէք մը չէ ներկայացուցած նոյնիսկ իր ազգային պատմութեան և կեանքին մէջ. զի իր պատմութիւնը փայլեցնողները արեւելցիներ և օտարներ եղած են: Աւանդական հայ պատմութիւնը փլցուած ըլլալով, պատմական Արշակունիները Պարթևներ էին, ինչպէս նաև Գրիգոր Լուսաւորիչ: Հայ պատմութեան հերոսներու ամենէն մեծ գերդաստանը՝ Մամիկոնեանները, ցնոր ստուգաբանութիւն մօնկով էին, սերած ըլլալով Մամգուն ձենացիէն: Բագրատունիները Հրեայ էին, քանի որ այլ կերպ չէ ստուգուած դեռ: Որով եթէ հայութիւնը պարծե-

նալիք բաներ մը ունի, այն ալ իր Արեւելահան ծագում ունեցող անձերն են։

Այժմ տեսնենք թէ ի՞նչ փաստերու վրայ հիմնուած է հայութեան Եւրոպայէն Փոքր Ասիա գաղթած ըլլալու վարկածը։

1. — Թէ Հայաստանի շուրջը գտնուող Ասորեստանեան, Սուսերեան, Պարսիկ և այլ մեծ ազգերու թողած բեկուազիր արձանադրութիւններուն մէջ Հայ կամ Արմէն անուն չկայ մինչև Բրիտտոսէ ութ դար առաջ։

Բայց միթէ Եւրոպայի որեւիցէ մէկ կողմը Հայ կամ Արմէն անուն չիշատակութիւն կա՞յ արդեօք շատ հին շրջաններուն։ Այս կէտը երբեք չէ լուստարանուած։ Ի՞նչ տրամաբանութիւն կայ հաւաստելուն մէջ թէ Եւրոպայի կամ այս կարգի տարօրինակ անուններ կրող ազգեր օր մը սկսած են Հայ կամ Արմէն անունը կրել և կազմել հայութիւն մը։ Հայերը իրենք զիրենք երբեք Արմենական, Արմէն կոչած չեն որքան որ ծանօթ է և միշտ Հայ անունով կ'ինքնակոչուին որ շատ մօտ է իրենց սկզբնական «Հարի» Հայր, Հայ անունին։ Թէ և Հայ անուն «Հատ»ին կամ Հիթիթին փոխուած ըլլալը կը փանայուի ապացուցանել։ Բայց դեռ որոշ կերպով եզրակացուած չէ և շատ հաւանական չի թուիր։

2. — Հայերուն Եւրոպայէն իրր գաղթական Փոքր Ասիա գալուն և հաստատուելուն համար փաստեր կը փնտռուին գանկարանութեան մէջ։

Այժմ ընդունուած է որ Հայերը գանկարանօրէն կը պատկանին Լայնագլուխ (Broadhead) գասին։ Արդ, Եւրոպայի գանկարաններու մեծագոյն մասը համաձայն է որ Լայնագլուխներու օրրանը եղած է ամբողջ Փոքր Ասիան և Լայնագլուխներէն մասեր Փոքր Ասիայէն գաղթած են մէկ կողմէն Կեղրոնական և Արեւմտեան Եւրոպա, տեղացի սրագլուխներուն հետ խառնուելով կազմելու Խառնագլուխներու գասը և միւս կողմէ գաղթած են Արեւելք լեցնելու ասիական երկիրները։

Իտալական Թօսքանայի կամ Եւրոպիոյ բնակիչները (որոնցմէ կը ֆանայուի սերած սեպել հայութիւնը) թէ՛ առաջ և թէ՛ այժմ խառնագլուխ են և Լայնագլուխ գասին չեն պատկանիր բնաւ։ Զուտ Լայնագլուխներ եղած են Փոքր Ասիոյ բնիկ

բոլոր ազգութիւնները, առոնց մէջ և Հիթիթներն ու «Հատ»իներն կամ «Հայ»երը, որոնք իրենց գանկին և քիթին զոտ հանգումանքը պահած են առանց խառնուելի և մեծամասնաբար կը պահեն մինչև հիմա։ Լայնագլուխներուն այժմեան երկիրներն են գարձեալ Փոքր Ասիան ամբողջ, Կեղրոնական Ֆրանսան, Զուլիցերիան, Եւրոպայի և Պալքանեան երկիրները՝ բացի Յունաստանէն, և Կեղրոնական Ասիան։ Այս բաժանումը պէտք է հասկնալ այժմու բնիկներու և ոչ թէ եկուորներու համար^(*)։

3. — Հայութեան տեղական հնութիւն չունենալուն և Եւրոպայէն գաղթելուն ի նպաստ փաստեր կը ֆանայուի ճարել լեզուաբանական տեսութիւններէ։

Լեզուաբանութեան մէջ, լեզուները մայր խումբերու կը բաժնուին ըստ իրենց արմատական, հնչական կամ քերականական առաւել կամ նուազ նմանութիւններուն։ Բայց այս կերպով հանուած եզրակացութիւնները երբեմն կը յանդիմանալին հակասական և տարօրինակ անելներու։ Օրինակ Բերուի, Էքուատօրի եւ Պոլիվիայի մէջ բնակող Ամերիկեան Քուիքուա անուն բնիկ հնդկի ցեղին խօսած լեզուին մէջ, յոգնակիները մէկ տեսակ յետադաս մասնիկի մը յաւելումով տեղի կ'ունենան, ինչպէս օսմանեան թրքերէնի մէջ «Եր» կամ հայերէնի մէջ «նր» կամ «եր» կ'աւելցուին։ Ուրիշ շատ մը քերականական կանոններ և երբեմն բառի արմատներ այս վերջին լեզուներու կանոններուն կը համապատասխանեն. որով տարօրինակ չ'ըլլար եզրակացնել թէ այդ հնդկիները, թուրքերն ու հայերը ազգային նոյն հիմք ունին։ Ասկէ կը տեսնուի թէ ինչքան վերապահումով պէտք է ընդունիլ լեզուաբանական եզրակացութիւնները։

Այժմ առաւել կամ նուազ փաստերով ապացուցուած է որ Հայերէնը կը պատկանի լեզուներու Հնդեւրոպական խումբին։ Բայց եթէ այս կարծիքն իսկ իբր վճռական ընդունինք, լեզուաբաններու մե-

(*) See a Universal History of the World. II. Հատրէ 187-240 ի մէջ Կալլիսի մամալարանին Գանկարանօրէն բրոքթուօր Ֆլուրի (H. J. Fleure D. Sc.) յօդուածը։ Նաեւ A. C. Haddon, Races of Man, 1924. R. R. Marett, Anthropology, 1912. H. J. Leake and H. J. Fleure, The Corridors of Time, 1927.

ժամանակի մասին նորագոյն ուսումնասիրութեանց համաձայն հնդեւրոպական լեզուն խոսող մայր ազգութիւնը սկիզբէն իբր բնակավայր ունեցած է Փոքր Ասիան ամբողջ և Արևելեան հարաւային եւրոպան^(*), բացի Յունաստանէն, որով դարձեալ կ'եղբակացութիւն չէ Հայերը Փոքր Ասիական բնիկ ազգ մը եղած են քան թէ եւրոպայէն եկածը գաղթական ցեղ մը:

Եւրոպայի որեւիցէ մէկ կողմը, հինէն, հայերէնի նմանող լեզուի մը հետքեր գրանուած չեն, և պէտք էր ըլլար իթէ այդ տեղի նախկին ժողովուրդներէն մէկուն կամ միւսին մասը, գաղթած ըլլար Հայաստան. իսկ Հայաստանի մէջ շիթիթեան, Հարեան և այլ արձանագրութիւններու լեզուին — որոնց մեծ մասը գեոկարելի չէ եղած կարգաւ — հայերէնի չը նմանելէն և հայերէնով չբացատրուելէն, որոշ չի կրնար տրամաբանօրէն եզրակացուիլ թէ Հայերը անոնց սերունդէն չեն և Հայ ազգը այդ ազգերէն տարբեր ազգ մ'է: Զի օրինակ Եգիպտոսի խաչաքանդակներէն լեզուն գրեթէ բնաւ չի նմանիր Փարսեանեան մեհենադրոշմներու լեզուին, ուրեմն պէտք է վճռենք թէ խաչաքանդակները հին Փարսեանեան եգիպտացեաց յաջորդները, սերունդը չեն:

ԳՐ. ՄԱՄՈՒՐ ՅԱԹԻՄԻ

(Շարունակելի)

(*) Sēu, Universal History of the World. II. Հայեր. Language by John Fraser LL. D. F. Boas, Handbook of American Languages, 2 Հայեր, 1911-1922. L. E. de O'Leary, Comparative Grammar of Semitic Languages, 1923. Henry Sweet, the History of Language, 1900.

ԵՐԱԺՅԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵՐԳԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

ԻՐ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԶԵՒԵՐԸ

Ք.

Սկզբնական այս շրջանի (Ա. դար) մասին մեր տեղեկութիւնները հատուկօրէն և անորոշ. վասնզի քրիստոնէութեան հին մատենագիրներն ու պատահական հեթանոս ականատեսները, որոնք հաւանաբար երամիշտներ չէին, մատենագիտական ունէ մանրամասնութիւն չեն հաղորդեր մեզի: Միտքերը գրադեցնող աւելի էական հարցեր գոյութիւն ունէին, ու տարբեր էր նաև ժամանակի ոգին: Քրիստոնեայ իմաստասէրները պարտ էին պաշտպանել եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները հեթանոսներու և նորադանդ մոլորութեանց դէմ, և այդպիսի ժամանակ մը ո՛չ ոք կը մտածէր զեւ իր նկարագիրը չառած երաժշտութեան մը վերլուծութեամբ հետաքրքրուիլ:

Նոր պաշտամունքը իր կարեւորութեան համար Յոյներէն և Հրեաներէն կ'օգտագործէր երաժշտական այն ձևերը զորս կը նկատէր պատշաճ և որոնք հաւանաբար կ'որդեգրուէին ամէնքէն:

Իւթանիոյ քրիստոնեաները, այն տեսնելը կրտսերն Պլինիոս իր պաշտօնական տեղեկագրութիւնը կը յղէր առ Տրալիանոս կայսր (չուրջ 112), կարեւոր տեղ տուած էին երգին իրենց պաշտամունքին կամ ժամապաշտութեան մէջ: Անոնք կը համախմբուէին որոշեալ օր մը, լուսադէմէն առաջ, և «օրհնութիւն կ'երգէին Բըրիստոսի իբր Աստուծոյ մը»:

Յիրաւի, գիշերային պաշտամունքը սկիզբն իսկ է քրիստոնէական ժամապաշտութեան, ինչպէս ցոյց կուտայ Պլինիոսի այս յիշատակութիւնը: Սակայն անոնց երգերէն գոնէ մի քանին կարելի՞ է արդեօք նոյնացնել մեր այսօրուան ունեցածներուն հետ: — Եթէ Պլինիոսի այդ տեղեկութեան կցենք նաև Արիստիդէսի Զատագովոքեան մէկ վկայութիւնը, միւսէն քառորդ դար մը միայն վերջ, կը մղուինք խորհիլ «Փառք ի բարձունս»ի մասին. «ամէն առաւօտ,

ԽՈՐՀՈՒԳԻ ԵՒ ԽՈՍԹ

Այս կանխիկ մեք պիտի և անկեղծ առաջ պարկեշտ փնտել, անմիջապէս յետոյ օգտակարը, որովհետեւ այս երկուքը անբաժան են իրարմէ: Երբ նոյն իսկ օգտակարը միացած չի գտնուած խորունկ խնամասիրութեան մը հետ, դիտուած է որ միակ առաջինութիւնը քաւական է եղած երջանիկ ապրելու համար: